

ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo **NU** mentaal

- ▶▶▶ Activiteiten van de archeologische dienst
- ▶▶▶ Gevelrestauratie vaak te snel en overdadig
- ▶▶▶ Slopen!

September 2007, nr. 15

De Zusterflat

Nog even stond zij er, de Zusterflat van het Algemeen Ziekenhuis aan de Coehoorsingel. Hunkerbunker werd het gebouw ook wel genoemd. Minder nette, maar voor heren waarschijnlijk prikkelende benamingen waren er ook. Een voor Zutphense begrippen opmerkelijk flatgebouw van twaalf verdiepingen hoog, staande op poten zodat het leek te zweven boven de vroegere polikliniek op de begane grond. Een gebouw ook, dat niet door iedereen werd gewaardeerd en dan met name vanwege haar prominente rol in de historische skyline van de stad.

Het eerste ontwerp voor flat en polikliniek dateert uit 1960 en is van de hand van architectenbureau Joh. A. Wentink uit Baarn. Opmerkelijk was de keuze om het zusterhuis boven de polikliniek te plaatsen. Ongetwijfeld ingegeven door de beperkte hoeveelheid bouwgrond waarmee het alsmat uitbreidende Algemeen Ziekenhuis zich geconfronteerd zag, waarbij de snelle inpandige toegang van zusters in de polikliniek een bijkomend voordeel zal zijn geweest. Het definitieve plan is uiteindelijk op 10 januari 1963 vergund, waarop het gebouw nog in het zelfde jaar werd gebouwd en opgeleverd. Het ontwerp voor een naastgelegen kliniek voor chronisch zieken, het Berkelpaviljoen, maakte waarschijnlijk deel uit van dezelfde opdracht.

▲ De flat aan de Coehoorsingel met eronder de oude polikliniek van het Algemeen Ziekenhuis.
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Het dakterras van het gebouw.
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

en werd in september van het zelfde jaar goedgekeurd. Dit gebouw werd in 1965 opgeleverd.

De Zusterflat werd geheel volgens de gangbare opvattingen over moderne architectuur opgetrokken in beton. Vensters en ramen bestonden uit stalen profielen met enkel glas en in de gevelopbouw lag de nadruk op horizontalisme. Normaal gesproken verwacht men bij een dergelijk gebouw een betonskelet, wat een vrij indeelbare plattegrond mogelijk maakt. Dit was echter geen kantoorgebouw, maar een woonflat voor kamerbewoning, wat een vaste indeling vroeg. Er werd daarom met dragende muren gebouwd. De oorspronkelijk bedoelde functie heeft de

flat tot het laatst toe behouden. De indeling met een centrale gang met aan weerszijden 9 kamers, een wasruimte, één toilet voor de gehele etage, het trappenhuis, de lift en een woonkamer heeft kennelijk al die tijd voldaan en mede daardoor werden de etages ook nooit ingrijpend gemoderniseerd. Zo kon men behalve de ongewijzigde indeling tot voor kort ook diverse details uit de bouwtijd aantreffen, denk dan aan deuren met aluminium beslag, plafondlampen in de gang, de afwerking van het trappenhuis, een kitchenette met inbouwkastjes in elke kamer, de centraal aangestuurde stationsklokken per etage en de wasbakken voor de handwas met het wasbord daarin meegegoten. Een tijdsdocument, vastgelegd in foto's...

Ofschoon voor Zutphen en omstreken een karakteristiek gebouw en typologisch uniek, landelijk gezien gaat dat niet op. Er zijn in deze periode, met name in de grotere steden, zeer veel vergelijkbare flats gebouwd, het gros als woon- of kantoorflat en ook zijn toen diverse voorbeelden van zusterhuizen tot stand gekomen.

Sinds de oplevering in 1963 is door tegenstanders van hoogbouw in en om de binnenstad gezinspeeld op de sloop van het gebouw en het herstel van het torensilhouet van de oude stad. Zij kregen uiteindelijk hun zin. Tot 13 juni stond nog een verminkte betonnen vinger naar boven te wijzen, de dag erna was het afgelopen. ■

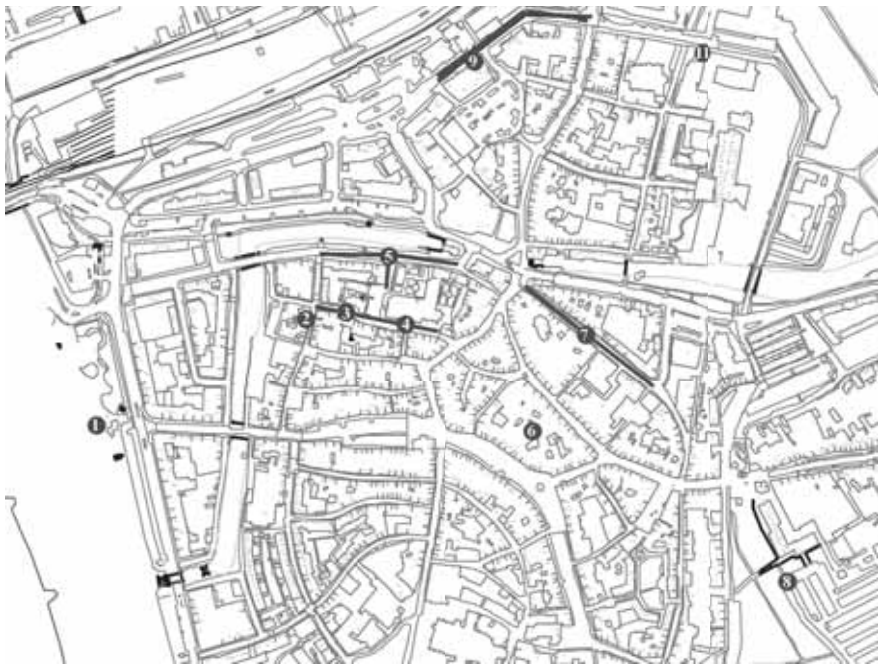
▲ **Detail van de betonnen trappen.**
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ **De Zusterflat tijdens sloop juni 2007.**
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Activiteiten van de archeologie

In 2006 hebben diverse archeologische projecten plaatsgevonden binnen de Zutphense gemeentegrenzen en er is een aantal bijzondere vondsten gedaan, al dan niet bij toeval. Voor wie meer wil weten worden ook de rapportages waarin hier uitvoeriger over wordt bericht vermeld. De gebruikte afkorting "ZAP" staat voor Zutphense Archeologische Publicaties. (Deze zijn in druk en/of als CD-rom verkrijgbaar bij Archeologie Zutphen via archeologie@zutphen.nl).

- ▲ Onderzochte locaties binnenstad: 1: IJsselkade, 2: Barlheze 57, 3: Kreyneckstraat, 4: Broederkerkplein en -kerkhof, 5: Rozengracht, 6: Houtmarkt 67, 7: Oude Wand, 8: Polsbroek, 9: Stationsplein en Schullentoren, 10: Kruittoren, 11: Isendoornstraat

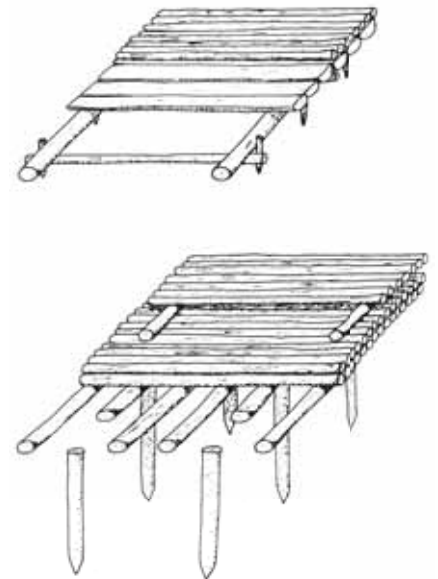
- ▲ Detectorvondsten buitengebied: 12: De Worf, 13: Kleine Omlegging

OUDE WAND

Het betrof een archeologische begeleiding van de vervanging van het riool. Hierbij werden twee niveaus van 13^e-eeuwse houten straten ontdekt: een niveau van ca. 1225 en een tweede niveau uit ca. 1250. Dit soort bestratingen komen door de gehele stad voor. Ze bestaan uit dwarsliggers van doorgaans elzenstammetjes (soms ook eiken) met daarop lange liggers van elzenhout. Deze liggers werden op hun plek gehouden met paaltjes.

Als bestrating werden dunne elzenstammetjes of takkenbossen gebruikt. De straten liggen altijd op mestlagen. In de 13^e eeuw wordt Zutphen bijna overal opgehoogd met mestig materiaal. Vanwege het mestige materiaal waren de houten straten nodig. Waarom hiervoor juist mest wordt gebruikt is niet duidelijk. Mogelijk gaat het hier om materiaal dat vrijkwam bij het opschonen van grachten. In de 14^e eeuw wordt zand gebruikt om de stad op te hogen, waarop vanaf dat moment keienstraten werden aangelegd. Een 14^e-eeuwse keienstraat is ook in de Oude Wand aangetroffen. Verder is de 'exotische' vondst van 13^e-eeuwse perzikpitten het vermelden waard.

(literatuur: H.A.C. Fermin, M. Groothedde & G.W. van Krimpen 2006: *De middeleeuwen op straat (2). Laat-middeleeuwse straatdekken in de Oude Wand te Zutphen*. ZAP 24)

- ▲ Reconstructie 13^e-eeuwse elzenhouten straten in Zutphen (tek. P. Bitter 1984). De straten van de Oude Wand waren van dit type.

KRUITTOREN

Bij de Kruittoren is een stukje stadsmuur opgegraven om nadere details over de stadsmuur te krijgen. Hierbij ging het in de eerste plaats om de dikte, de afstand tussen de steunberen etc., omdat de muur gevisu-

sche dienst Zutphen in 2006

aliseerd gaat worden in de bestrating bij de nieuwe inrichting van het stationsgebied. Daarnaast heeft het onderzoek ook inzicht gegeven in de precieze datering van de bouw. De jongste scherven in de insteek dateren uit het eerste kwart van de veertiende eeuw. Dit betekent dat de muur niet meteen is aangelegd bij de stichting van de Nieuwstad omstreeks 1250, maar pas bij de samenvoeging ervan bij Zutphen in 1312. Ook is gebleken dat de veldzijde van de stadsmuur in de 16^e en 17^e eeuw gerestaureerd is. Dit betekent dat de muur nog van strategisch belang was tot in de 17^e eeuw, iets dat eerder betwijfeld werd daar de middeleeuwse muur zich binnen de toen nieuwe vestinggordel bevond.

Tot slot zijn er nog aanwijzingen gevonden dat er op de strook langs de IJssel (die in de 12^e-13^e eeuw pal langs de latere Nieuwstad stroomde), al gebouwen stonden vóór de officiële grafelijke stichting van de Nieuwstad rond 1250. Deze bebouwing heeft vrijwel zeker te maken met scheepswerven en bijbehorende smederijen, gezien de grote hoeveelheden smeedslakken en breeuwsintels die in deze zone zijn aangetroffen. De betreffende bewoningshorizont blijkt ouder te zijn dan de stadsmuur en dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de 13^e eeuw.

(literatuur: H.A.C. Fermin & M. Groothedde 2006: Tussen de Schullentoren en de Kruittoren. Archeologisch onderzoek bij de westelijke stadsmuur van de Nieuwstad tijdens de herinrichting van het Stationsplein te Zutphen in 2006. ZAP 26)

STATIONSPLEIN

Het betreft hier wederom een archeologische begeleiding van de vervanging van het riool. Ook hier werd een deel van de stadsmuur van de Nieuwstad blootgelegd, inclusief één van de muurtorens (die in de 15e eeuw bekend stond als de Schullentoren). Ook hier zijn de 16e en 17e-eeuwse reparaties waargenomen. Verder werd er meer bewijs gevonden voor een aarden omwalling die de Nieuwstad omringde tussen de stichting en planmatige aanleg rond 1250 en de samenvoeging in 1312, dus vóór de bouw van de bakstenen stadsmuur.

- **Het huisje uit ca. 1615 aan de Isendoornstraat, gesloopt in 1922. De tongewelfde kelder werd opgegraven in 2006.**

▲ **Opgraving van de Schullentoren aan het Stationsplein.**

Het riool voerde verder door het voormalige Oude en Nieuwe Gasthuis, in de 15^e eeuw begonnen als het Sint Catharinaconvent. Gebleken is dat de 19^e-eeuwse facade ervan grotendeels gebouwd is op de toen reeds gesloopte stadsmuur. In een kuil van het gasthuis werd een grote hoeveelheid 19^e-eeuwse pispotten en tafelwaar aangetroffen. Aan de noordzijde van het onderzoeksgebied werden de westelijke zuidgevel (inclusief dwarsmuurtjes) van het Sint Maria Magdalenaconvent met twee bijbehorende beerputten blootgelegd. Op de kaart van Bleau uit 1649 is te zien dat hier twee huisjes hebben gestaan die bij het convent hoorden, maar de precieze functie is niet bekend.

(literatuur: zie Kruittoren, Zap 26)

ISENDOORNSTRAAT

Bij de Vrije School de IJssel moest een bodemsanering worden uitgevoerd op grote diepte (olievlek op 5 meter diepte). Daaraan voorafgaand werd het terrein archeologisch onderzocht. De hele strook historische bebouwing aansluitend ten zuiden hiervan werd al in 1999-2000 onderzocht in verband met de bouw van de Vrije School de IJssel. Het ging

▲ **Denarius van Lucius Verus uit de Isendoornstraat**

om de straatwand van de Dieserstraat tussen de Tengnagelshoek en de Isendoornstraat. Belangrijkste bevinding van deze campagne was het noordelijke deel van een Chamaafs-Frankisch erf van rond 300 na Christus. Hiertoe behoorde onder meer een hutkom, een erfafscheiding en afvalkuilen net buiten het erf. In één van deze kuilen werd ook een 2e-eeuwse denarius gevonden van keizer Lucius Verus. In de eerdere opgravingscampagnes werden eveneens een hutkom, twee spiekers en een boerderij opgegraven. Na ongeveer 350 na Christus werd het gebied verlaten en in gebruik genomen als akkerland. 900 jaar later werd de Nieuwstad op dit akkercomplex

gesticht. Een interessant gegeven vormden de 13^e-eeuwse houten palen onder de 14^e- en 15^e-eeuwse bakstenen bouw aan de Isendoornstraat. De 13^e-eeuwse houtbouw vormde de eerste bebouwing van kort na de planmatige aanleg van de wijk. Dat het forse gebouw op in de grond ingegraven palen was gefundeerd en niet, zoals toen al lang gebruikelijk, op muurplaten met daarop een houtskelet, is opmerkelijk. In de 14^e-eeuw werd baksteenbouw in Zutphen verplicht in verband met een aantal catastrofale stadsbranden. Na de verwoestingen in de 80-jarige oorlog werd omstreeks 1615 een klein pandje gebouwd waarvan de tongewelfde kelder werd teruggevonden.

(literatuur: H.A.C. Fermin & M. Groothedde: Chamaven op de Nieuwstad. Een Frankisch erf en de overgang van hout- naar baksteenbouw in de late middeleeuwen aan de Isendoornstraat in Zutphen. ZAP 25)

HOUTMARKT 67

De kelder van dit pand werd (samen met de panden 69 en 71) reeds in 2004 uitvoerig onderzocht. Hoogtepunt toen was de vondst van een 9^e-eeuwse spitsgracht die om de bredere binnenste 9^e-eeuwse gracht van de ringwalburg heen liep. In de spitsgracht werd bovendien een menselijk skelet gevonden dat blijkbaar eerst in de tussenwal begraven had gelegen.

In 2006 werd gegraven in de achtertuin van het pand. Behalve muurwerk van het pand (dat oorspronkelijk dankzij een fors achterhuis dus veel langer was), werd ook een grote afvalkuil gevonden. Deze dateerde uit het begin van de 17^e eeuw en de vulling ervan bestond bijna geheel uit vensterglas, waarvan een aanzienlijk deel gebrandschilderd was.

▲ Een vroeg 17^e-eeuwse majolicakom uit een kuil op het achtererf van Houtmarkt 67.

Het oudste glas hiervan is middeleeuws, mogelijk zelfs begin 14^e-eeuws. Onder de versieringen waren geometrische ornamenten, gestileerde schoepenraderen en fraai uitgevoerde ridders. De glasvondst sluit aan bij de bouwgeschiedenis van het pand dat kort na 1330 moet zijn gebouwd (dendro-datering kap) en diverse verbouwingsfasen kende. Verder deed de glasvondst natuurlijk meteen de herinnering oproepen aan de grote gebrandschilderde glasvondst van de Dieserstraat in 1999. Het glas van de Houtmarkt was helaas in veel slechtere staat door verblijf in de stadsgrond. Vrijwilliger Ronald Dingshoff conserveerde de duizenden fragmenten brandschildering en fotografeerde de hele collectie. Inpandig werd nog een ronde gemetselde beerput vastgelegd, en later ook nog een exemplaar in Houtmarkt 71. De eerste put lag achter het achterhuis van nr. 69 maar hoorde bij 67. De aanleg ervan dateert rond 1600, toen het gehele pand ingrijpend werd

gerenoveerd (kort na 1610 als we de dendro-dateringen in acht nemen). Ook de glaskuil zal bij die gelegenheid zijn gegraven toen bij de renovatie veel 'oud glas' uit het middeleeuwse pand werd gesloopt. De beerput op het voormalige binnenplaatsje van nr. 71 lijkt eveneens uit rond 1600 te dateren. De put is na inmeting ongemoeid gelaten.

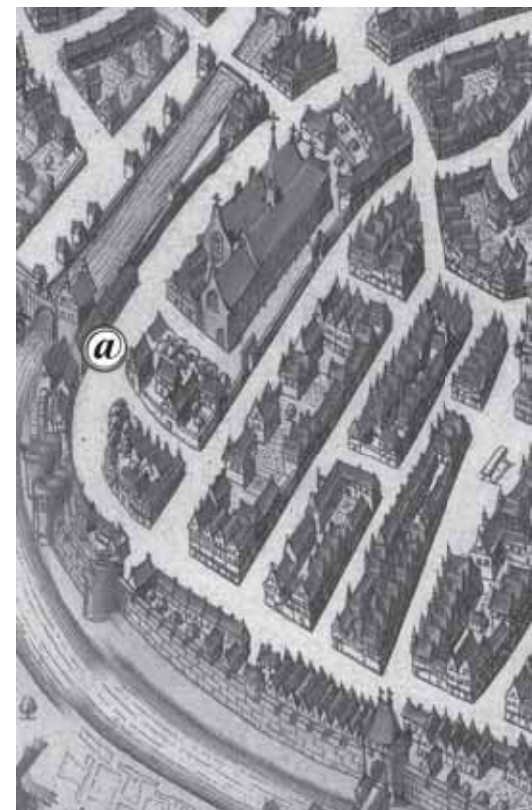
(literatuur: ingevoegd in: A. Den Braven, J. Zuyderwyk & H.A.C. Fermin 2004: De diepte in. Een kelderopgraving in de Ijlandpanden, Houtmarkt 67-71 te Zutphen. ZAP 10)

ROZENGRACHT

Wederom een begeleiding van een rioolvervangingswerkzaamheden. Ook hier werd de stadsmuur doorsneden, alsmede de voorgevels van de gehele noordelijke straatwand van de Rozengracht die in 1890 werd gesloopt. Van een groot deel van deze huizen bleek de geschiedenis na te gaan. Hieronder bevonden zich een watermolen en gebouwen van Mennonieten, Rooms Katholieken, Vrijmetselaars en de Sint Anthony Groote Broederschap, maar ook een openbaar sekreet waar zich een gerucht-

▲ Fragment van een gebrandschilderde kroon in grisaille op blauw glas uit de glaskuil van Houtmarkt 67, 14^e eeuw.

▲ Detail uit de plattegrond van Zutphen van Johan Blaeu (1649) waarop duidelijk een 'bijzonder' gebouw is weergegeven op de plek waar de Apenstert (@) is aangetroffen.

makende 18^e-eeuwse groepsverkrachting en moord op een prostituee heeft plaatsgevonden.

Verreweg de meest belangwekkende vondst betrof de resten van een verdedigingswal met natuurstenen (tufstenen) torens en een poort. De wal en de tufstenen bouwwerken konden worden gedateerd rond 1150.

De versterking kon bij nadere analyse zelfs geheel worden gereconstrueerd tot een stadsomwalling van mogelijk zeven tufstenen torens en twee poorten die op een onderlinge afstand van 65 meter van elkaar stonden. Het vormde de noordelijke en oostelijke verdediging van een kolonie handelaren en ambachtslui die zich buiten de grote Zutphense ringwalburg hadden gevestigd. Het bijzondere is dat het hier niet om een burchtversterking ging maar om een vroege vorm van een stadsverdediging. Daarmee heeft Zutphen, met Deventer en Utrecht, de oudste stadsversterkingen die als voorloper beschouwd kan worden van de latere middeleeuwse stadsmuren. Het gebruik van het vulkanische tufsteen uit de Eifel wijst op een machtige opdrachtgever: de graaf van Gelre en Zutphen.

De meest westelijke ontdekte toren van de versterking droeg de naam Apenstert (Apenstaart). De 8,5 meter brede toren stond dicht bij de IJsseloever. In de latere middeleeuwen werd de toren als stadsgevangenis gebruikt. De ontdekte poort vormde de noordelijke uitgang van de stad maar werd in de 13^e eeuw gesloopt vanwege de aanleg van een watermolencomplex rond 1225. De poort en de hoofdstraat werden naar het oosten verplaatst. Nog altijd ervaart het winkelend publiek de bijna 800 jaar oude knik in de route van de Korte Hofstraat en de Turfstraat. De ontdekking van de tufstenen verdedigingswerken is van groot belang voor het onderzoek naar de vroegste vormen van stadsontwikkeling in ons land. Zutphen behoort, mede door deze vondst en samen met Utrecht, Deventer, Groningen en Nijmegen, tot de oudste middeleeuwse steden van Nederland.

Alhoewel het veldwerk al in november 2006 plaats vond, is het grote belang van de vondst vooral gebleken tijdens de uitwerking. In juni 2007 zijn bij opgravingen aan de Zaadmarkt 91 de resten onderzocht van de diepe gracht deze versterking. De vondst van

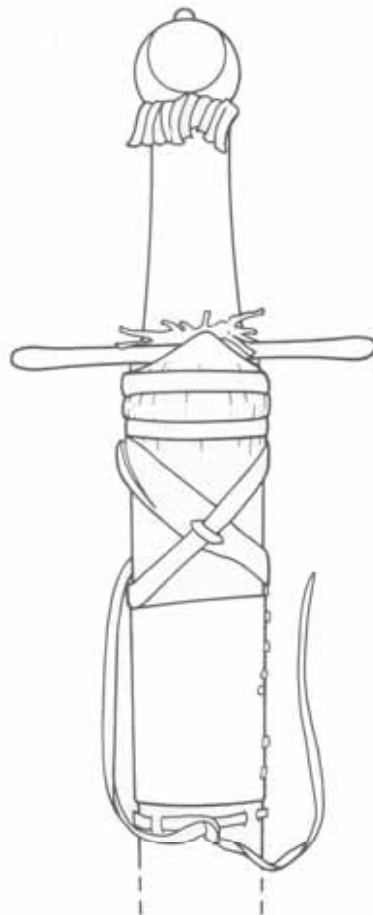
► **Detail van een 13e-eeuws zwaardgevest en schede waarvan in de Kreijnckstraat een fragment is gevonden.**

de gracht bevestigt de hypothese van de ligging van de versterking.

(literatuur: M. Groothedde & H.A.C. Fermin 2007: *Verdwenen huizen, tufstenen torens en houten straten rond de Apenstert. Riooltracé-begeleiding Rozengracht – Broederenkerkhof – Kreyneckstraat*. ZAP 27)

BROEDERENKERKHOF EN –PLEIN

De archeologische begeleiding van deze straat maakt deel uit van hetzelfde rioolvervangingsproject als de Rozengracht en de Kreyneckstraat. Het voormalige kerkhof van de Broederenkerk was in de kloostertijd (ca. 1300 – 1600 en na de Reformatie (tussen 1600 en 1830) in gebruik. Om het kerkhof liep een vroeg 14^e-eeuwse muur, die in de winter van 2005 ontdekt werd. Deze muur werd nu verder gevolgd. Er werden ook twee dwarsmuurtjes ontdekt ter hoogte van het huidige portaal in de zuidgevel (het huidige portaal dateert uit 1826). In 2000 was al bouwhistorisch vastgesteld dat het portaal uit 1826 al een middeleeuwse voorganger gehad moet hebben. Helaas werd bij de graafactiviteiten ook een aantal begravingen verspild omdat het kerkhof ter hoogte van het Broederenkerkplein enkele meters breder bleek te zijn. Aan de noordzijde van het plein werd een

mogelijke poortfundering van de noordelijke kloosteromgeving aangesneden.

(literatuur: zie *Rozengracht*)

KREYNCKSTRAAT

De Kreyneckstraat ligt in het verlengde van het Broederenkerkhof en –plein. Precies op de grens vindt er echter in de ondergrond een grote verandering plaats. De westgevel van de Broederenkerk ligt op een van de hoogste punten van het Zutphense rivierduin (hoger dan + 9.18 NAP), maar precies op de plek waar de Kreyneckstraat begint, maakt het reliëf een vrije val tot ca + 5.00 NAP enige tientallen meters verder). Vóór de 12^e eeuw blijkt hier een IJsselmeander zich in het duin te hebben ingevreten. Om dit te compenseren heeft men vanaf de late 12^e eeuw of vroege 13^e eeuw constant het terrein opgehoogd met mestig materiaal. Hierin zijn zeker vier niveaus met 13^e-eeuwse houten huizen en zeker drie niveaus met houten straten aangetroffen. In 2005 werd in de 13^e-eeuwse rooilijn bovendien een bakstenen huis aangetoond.

De mestpakketten konden gedurende het rioolproject slecht beperkt onderzocht worden op vondsten, maar leverden ondanks dat zeer veel materiaal op. Het gaat om zeer veel aardewerk (met zeldzame vormen en –soorten), bot en vooral leer. Onder het leer bevinden zich naast vele schoenen en productieafval ook stukken van tassen, riemen en schedes, waaronder een stuk van een zwaardschede. Ook qua metaal is er dankzij de inspanningen van detectoramateurs ook redelijk wat aan metaal gevonden. Hieronder bevinden zich fraaie gespen, een schaapscheerderschaar, een profaan insigne en een grote sierknop van bronsblik met tot nu toe nog onbekende functie. Een laatste interessante vondst was die van een stuk verweerde menselijke schedel die dus ouder is dan het dichtst bijzijnde kerkhof. Mogelijk gaat het hier om een vroeg middeleeuwse begraving (bijvoorbeeld uit het Merovingische grafveldje rond de Waterstraat) waar men bij graafwerkzaamheden op is gestoten. (literatuur: zie *Rozengracht*)

POLSBROEK

Op het parkeerterrein bij de Albert Heijn werd voor de plaatsing van een ondergrondse vuilcontainer een stukje 17^e-eeuwse gracht onderzocht dat deel uitmaakte van de vestinggracht om de Paardenwal. De gracht is in fasen vanaf de 18^e eeuw met huisvuil gedempt.

(literatuur: wordt meegenomen met toekomstige waarnemingen bij de plaatsing van ondergrondse containers. De plaatsing van

▲ De voorraad uit de IJssel getrokken beschoeiingspalen op de kade. Kenmerkend zijn de met smeedijzeren paalschoenen beslagen paalpunten.

▲ De fundering van de gietijzeren kraan op de IJsselkade

▲ Foto uit ca. 1900 van de gietijzeren kraan uit 1866

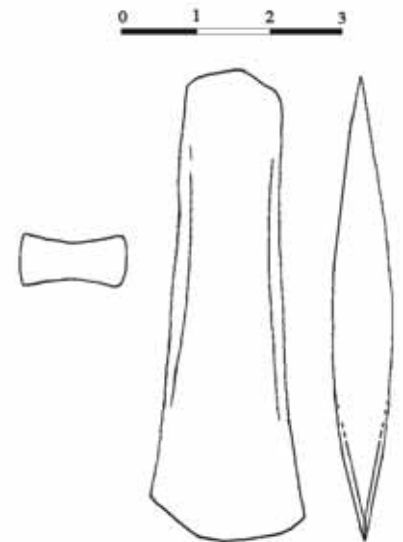
vuilcontainers in 2005 is gepubliceerd in: H.A.C. Fermin & M. Groothedde 2006: Het Diftarproject in Zutphen. 25 verhalen uit de middeleeuwse stad. ZAP 23)

IJSSELKADE

Bij werkzaamheden aan de historische keermuur van de IJsselkade werd een groot aantal eiken palen met ijzeren paalschoenen verwijderd voor het maken van een betonfundering. Ofschoon gedacht werd dat het hier om 19e-eeuwse palen ging is er toch een aantal van bemonsterd en dendrochronologisch onderzocht. Drie gedateerde palen bleken echter uit het midden van de 16e eeuw te dateren en één exemplaar dateerde uit 1747. Het gaat om de beschoeiing van de oudere kademuur die als landhoofd in de IJssel stak en waarop tot ca. 1866 een oude houten tredmolenkraan stond. Op de plaats van de kraan werd de basis van een jongere hijskraan gevonden. Het gaat om een gietijzeren kraan uit 1866 die op een bakstenen basis stond. *(literatuur: nog ongepubliceerd)*

KLEINE OMLEGGING

In het kader van de aanleg van vervuild slibdepots de Kleine Omlegging en de Berkel werd dit gebied verkend. Dit werd onder meer gedaan met behulp van metaaldetectors. Opvallend was dat één van de velden vele tientallen musketkogels opleverde. Een

▲ Randbijltje uit de Vroege Bronstijd (Kleine Omlegging)

gedachte, die meteen opkwam, was dat dit misschien de locatie was waar de "Battle of Zutphen" (1586) plaats had gevonden. Deze moest zich hebben afgespeeld tussen De Worf (het Franciscaner klooster Galileën aan de Warnsveldseweg) en Warnsveld. De Kleine Omlegging ligt hier precies tussen. Het bleek echter dat de datering van de kogels een te grote tijdsperiode tot ver in de 19^e eeuw omvatte. Waarschijnlijk gaat het om een oefenveld van de stedelijke schutterij. Bij het zoeken met de metaaldetector kwam ook nog een zeer bijzondere vondst te voorschijn: een randbijltje uit de late fase van de vroege bronstijd (ca. 1500 voor Christus). Het gaat om een zogenaamd 'Emmentype'. Het bijltje komt uit een beekafzetting van de Berkel, hetgeen een gebruikelijke context is voor metalen vondsten uit deze periode. Het bijltje (of misschien beitelkop) heeft het officiële record van kleinste bronzen bijltje uit Nederland (64 mm). *(determinatie Dr. D. Fontijn, RUL Leiden, literatuur: nog ongepubliceerd)*

DE WORF (GALILEËN)

Uit de stort van de eerder genoemde Worf is ook een interessante vondst afkomstig. De stort was het resultaat van het baggeren van de gracht rond de Algemene Begraafplaats op de plek van het in 1572 verwoeste klooster De Worf (ook wel klooster Galilea genoemd). Het was een klooster van de Franciscaner Observanten dat in 1456 in het leven was geroepen om de handelingen van de Dominicanen in Zutphen te controleren. De bewuste vondst is een loden zegel, een zogenaamde

▲ **Bulla van paus Sixtus IV, gevonden bij het voormalige klooster Galilea aan de Warnsveldseweg. Op de voorzijde staan de portretten van Petrus en Paulus afgebeeld, op de keerzijde staat SIXTUS PAPA IIII.**

'Bulla', van paus Sixtus IV (ca. 1470). Deze paus is zelf begonnen als Observant. Momenteel wordt via het Vaticaan onderzocht of het te achterhalen is aan welk document het zegel heeft gehangen.
(literatuur: nog ongepubliceerd)

BARLHEZE

Bij particuliere werkzaamheden in een kelder in Barlheze 57 werd door de bewoners een complete Gotische kandelaar van messing gevonden uit de late 15^e eeuw. De kandelaar kwam op een halve meter diepte onder de begane grondvloer aan het licht. Vanwege grove schepwerk in het puin waarin de vondst zat, is de kandelaar flink beschadigd geraakt.

▲ **Gotische kandelaar uit Barlheze 57, ca. 1450-1500**

Mogelijk wordt de fraaie vondst gerestaureerd.

BRONSBERGEN

Tijdens de extreme droogte en hitte eind juli 2006 deed zich op een weiland aan het Bronsbergen een opvallend fenomeen voor. Er tekenden zich twee grote kringgreppels af met nog wat aanverwante structuren. De droogte had het gras op het schrale rivierduinzand doen verdrogen in tegenstelling tot het gras op de greppelstructuren dat groen bleef. Zelfs de mogelijke begravingen en bijzettingen tekenden zich als groene grondsporen binnen de cirkels af. Het gaat waarschijnlijk om grafheuvels uit de late

bronstijd. Een deel van het urnenveld uit de late bronstijd werd in 1933 gevonden bij zandafgravingen. Een ander deel, zo blijkt nu, is zeker nog intact. De 'cropmarks' werden opgemerkt door Peter Wemerman, die de sporen schetste en fotografeerde. Na enkele dagen en een regenbuitje was het fenomeen al weer onzichtbaar. Het weiland is meteen op de gemeentelijk archeologische waardenkaart geplaatst.

ZUTPHENSE ARCHEOLOGISCHE PUBLICATIES

Er zijn in 2006 vijf Zutphense Archeologische Publicaties verschenen (ZAP 22 t/m 26) en op 1 juli 2007 staat de teller al op ZAP 31. De dikste daarvan, ZAP 22, over de Karolingische ringwalburg van de Zutphen, werd op 13 september 2006 aangeboden aan de 95 jaar oude professor J.G.N. Renaud. Hij is de grondlegger van het archeologische onderzoek naar Nederlandse kastelen en hij was het die in 1946 de eerste opgravingen in Zutphen deed naar de palts op het plein 's-Gravenhof en naar de gracht op de markt. De ringwalburgcirkel van zestig jaar onderzoek was daarmee helemaal rond. In april 2007 is professor Renaud op 96-jarige leeftijd overleden.
H.A.C. Fermin & M. Groothedde 2006 : De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14^e eeuw. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. ZAP 22. ■

▲ **Bronsbergen, foto van de cropmarks van een van de kringgreppels van grote grafheuvels uit de late bronstijd (foto P. Wemerman, Zutphen)**

Gevelrestauratie vaak te snel

Sinds de jaren '70 begonnen eigenaren van woningen zich meer bezig te houden met het verfraaien van de buitengevels. Er werd veel gebruik gemaakt van de diensten van bedrijven die door middel van zandstralen de gevels gingen opknappen. Het gevelbeeld veranderde hierdoor compleet en de kosten waren ook nog eens te overzien. Door gebrek aan kennis zijn er in die periode heel wat gevels vernield. Want de patinalaag (baklaag) van de steen wordt door het stralen volledig verwijderd! Stenen werden soms zo hardhandig bewerkt dat ze eruit kwamen te zien als sinaasappels.

Veel oude gevels die met kalkmortel zijn gemetseld en gevoegd werden vaak onnodig van nieuw voegwerk voorzien. Onnodig, omdat de voegen misschien wel een oude uitstraling hadden maar kwalitatief nog goed waren. De gevels werden vervolgens ook nog eens voorzien van voegwerk op cementbasis. Helaas zien wij nu zo'n 30 jaar later de rampzalige gevolgen hiervan. Om dit te voorkomen, wil de gemeente Zutphen, in samenwerking met de plaatselijke gevelrestauratie

bedrijven, graag het één en ander duidelijk maken.

Stel, u woont in een monumentale woning en overweegt uw buitengevel te restaureren of onderhoud aan uw gevels uit te laten voeren. Vraag uzelf het volgende eens af: In hoeverre is het voegwerk werkelijk slecht van kwaliteit? Zijn er misschien plekken die met alleen reparatie af kunnen?

Is het werkelijk mooi om de oude verweerde uitstraling weg te halen door de gevels intensief te behandelen door middel van zandstralen of door gebruik van chemische middelen? In welke mate waardeert u de authentieke uitstraling van het gevelwerk?

Zou een restaurateur verstandig bezig zijn als hij een schilderij van Rembrandt van Rijn met thinner afneemt en vervolgens het doek met nieuwe verf weer beschildert?

Dit zou volstrekt ondenkbaar zijn, maar als u uw buitengevels aanpakt op de manier zoals we hierboven vermeld hebben doet u in wezen precies hetzelfde!

Als uw woning een monument is zal dit ook beslist niet worden toegestaan door de gemeente.

Om op een juiste wijze te handelen is een goed plan van aanpak nodig. Wij willen dit laten zien aan de hand van een voorbeeld, een monumentaal pand in het hart van Zutphen, zoals u op de foto's kunt zien.

Begin met vast te stellen wat voor een gevelwerk en voegwerk oorspronkelijk is toegepast. In dit geval was het een voeg met zg. daggestreep op kalkbasis. Bekijk in hoeverre

▲ De tuingevel van Kolenstraat 35 na gevelrestauratie. Foto Venema Gevelrestauratie

▲ Overzicht van de gerestaureerde muurvlakken op de begane grond. Foto Venema Gevelrestauratie

en overdadig aangepakt

het voegwerk slecht van kwaliteit is. In ons voorbeeld is dit voor 80% het geval. Probeer de delen die nog kwalitatief goed zijn te behouden. Slecht voegwerk kan vervangen worden mits er gebruik wordt gemaakt van authentieke materialen, in ons voorbeeld kalkmortel die is aangepast op de bestaande situatie (geen kalkmortel van de bouwmarkt!).

Op deze manier te werk gaan biedt u veel voordelen:

1. De kosten zijn lager omdat er minder oppervlakte hoeft worden gevoegd.
2. Vaak is de levensduur van de bestaande voeg langer dan van het reparatievoegwerk omdat, om technische redenen, nooit de kwaliteit van het vaak al meer dan 100 jaar oude voegwerk kan worden geëvenaard. ■

Voor meer informatie over gevelrestauratie kunt u natuurlijk altijd contact opnemen met de gemeente of met de rijksdienst voor de monumentenzorg. Kijk ook eens op de internetsite van de Rijksdienst: www.racm.nl

► **Het oude voegwerk tussen de vensters op de eerste verdieping voldeed nog prima en kon behouden blijven.** Foto Venema Gevelrestauratie

Troost

Het aantrekkelijke van Zutphen is natuurlijk de glooiende ruimte. Maar ook de gevels van de panden; de schoon gemetselde muren. Houtwerk kun je immers bijna onzichtbaar vervangen door nieuw. Aan de gevel kun je zien hoe oud deze is en wat deze al die tijd heeft moeten doorstaan. Het doorstaan van weer en wind; soms van verzakking. Je ziet de reacties van eigenaren daarop en hun smaak op dat ogenblik. Vaak werd de aanpak beïnvloed door teveel of een tekort aan geld en/of kennis. Voorbeeld: het station in restauratie van Apeldoorn, waar ik gisteren langs reed. Daar heeft men mooie oude muren met nog de vuilwitte oude kalkvoeg gerepareerd met grijze cementspecie. Of werd opzettelijk gekozen voor eerlijke eigentijdse Encie-cement? Gelukkig, het was in Apeldoorn! Maar in Zutphen kunnen we ook gek doen met muren. Zie bijvoorbeeld de gezandstraalde gevels van Lange Hofstraat 27 en nummer 15. Of dat vreselijke, nieuw gemetselde sloopsteenknoopvoegwerk van de onderbouw van die stadsmaquette bij de Walburgkerk. Smaken verschillen, zullen we maar zeggen.

Het voegwerk van oude gevels wordt nogal eens vervangen. Hier en daar valt er wat uit een muur. Dat moet weer netjes, zo vindt de eigenaar. Begrijpelijk. Technisch gezien is het echter bijna nooit noodzakelijk. Je zou dus bijna kunnen stellen: oud voegwerk? Afblijven! Uitgevallen voegwerk vergroot het verdampingsoppervlak van de gevel; de muur droogt dus sneller. Prima; afblijven dus. Oké, het oog wil ook wat. Maar waar ligt de grens? Geen grens dus? Als zeg maar 80% van de gevel los oud voegwerk heeft, is men vaak geneigd al het voegwerk maar te vervangen. Ik vind: al zit maar 10% nog vast: laat dat stukje maar zitten. Een stukje van de geschiedenis van het gebouw blijft zo aanwezig; prima zichtbaar met kleurverschil. 'Dat laatste stukje voegwerk valt er ook binnenkort uit' is vaak de reactie. Welnee, als dat er 100 of 200 jaar nog in zit zal het nog wel even blijven zitten. En wat dan nog... Laat toch die pokdalige kromme muren! Acceptatie van het onvolmaakte. Maar ook die grijze Encie? Van de schoonheid en de troost...

Cornelis

Bedankje van een

Recent wisselde het pand Turfstraat 12 van gebruiker. Geen verkoop van serviezen meer, maar een trendy kapperszaak zou in het pand gehuisvest worden. Een mooi moment om behalve het interieur, ook de buitenzijde en dan met name de winkelpui aan te pakken. Daar was alle aanleiding toe. De invulling van de pui is in 1989 volledig vernieuwd, maar het kader van een oudere voorganger uit ca. 1910 is toen, zij het beschadigd, wel behouden.

▲ De gevel voor de werkzaamheden. Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen

aanvrager

▲ **Afgekapt profiel aangetroffen bij verwijderen van het zonnescherm.**

Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen

In het traject van de vergunningsprocedure voor het wijzigen van de winkelpui zijn vele gesprekken en discussies gevoerd hoe deze pui uit te voeren. Zowel door de eigenaar als ook de ontwerper is op een gegeven moment gekozen om de handreiking van de welstandsarchitect over te nemen en een nieuwe pui-detaillering in hout uit te gaan

voeren. Vanuit oogpunt van goed monumentenbeheer was deze oplossing voor de gemeente echter onacceptabel. Uitgangspunt voor dit pand was restauratie van de gevel, uitgevoerd in zoveel mogelijk originele materialen en detaillering. Vanuit de gemeente is er lang op aangedrongen om beschadigde profielstenen in te boeten met stenen in eenzelfde profiel en de kapotte leklijst te vervangen in de oorspronkelijke detaillering.

Na een gesprek tussen de opdrachtgever, de aannemer en de gemeente is in goed overleg uiteindelijk gekozen om de gevel en in het bijzonder het kader van de winkelpui te gaan restaureren met als uitgangspunt de oorspronkelijk detaillering. Inmiddels is het werk goeddeels klaar en hebben verschillende partijen aangegeven dat men zeer tevreden is met het resultaat en ook de gebruiker van het pand gaf aan erg blij te zijn dat de gemeente Zutphen hem heeft kunnen overtuigen van de gekozen oplossing... ■

▲ **De zelfde plek tijdens de herstelwerkzaamheden.** Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen

▲ **De linkerzijde van de pui na herstel. De profiellijst direct boven de stalen latei is weer teruggebracht. De kraagstenen moeten nog worden bijgekleurd.** Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen

Sloop

Recentelijk zijn een aantal gebouwen in het Zutphense gesloopt. Nieuwe ontwikkelingen ter plaatse maakten dit noodzakelijk. Normaliter niets bijzonders. Hier valt echter de korte tijdspanne op waarbinnen bijna gelijktijdig de klus werd geklaard en de gebouwen danwel plekken die het betrof. Er wordt met andere woorden druk gesloopt. Meest spectaculair was de sloop van de Zusterflat van het vroegere Algemeen Ziekenhuis, waarover elders in dit nummer wordt bericht. Ofschoon na sloopwerkzaamheden bij velen de belangstelling uitgaat naar het uiteindelijke nieuwe ontwerp en de voltooiing van de plannen, kijken wij nog even achterom.

Allereerst naar de grote vlakte die is ontstaan na de sloop van de Vliegloods, waarover wij reeds in Zutphen Monumentaal 9 en 14 berichtten. Meer richting de Overweg stonden ook enkele andere gebouwen in eigendom van de firma Reesink. Bijvoorbeeld een afgezien van de voortschrijdende aftakeling, onopgemerkt gebleven fabriekscomplex, met aan de Dreefzijde tegenover het Merzaltheater een vleugel met laadperron en een bedrijfshal met grote, gebogen betonnen lichtkappen. Gesloopt najaar 2006.

Verder ging afgelopen juni ten behoeve van het nieuw te bouwen Wannehofje het complex Wanne 5-13/Lieveheersteeg 20-24 tegen de vlakte, de vroegere panden van installatiebedrijf Kraus. Een restant van een door stadsarchitect A.B.W. Langenberg ontworpen

▲ De lichtkappen van het complex aan de Dreef. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

en!

▲ De huisjes op de hoek Wanne – Lieveheersteeg, gezien vanuit de Polsbroek. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

stadsontwikkeling uit 1851 was onderdeel van het Krauscomplex. Daar rechts van en haaks op de Lieveheersteeg stonden enkele lage rijtjes huizen uit de 19e eeuw, oorspronkelijk woningen van vier maal vier meter waar gezinnen met meerdere kinderen hun huisvesting hadden. Deze zijn in de 20e eeuw voor het grootste deel van binnen uitgebroken tot werkplaats en opslag. Bij het recent afgeronde archeologisch onderzoek ter plaatse bleken de sporen van oudere, nog kleinere woninkjes aanwezig te zijn. Hierover meer in een volgende Zutphen Monumentaal.

▲ Het NSC-terrein op het Hoornwerk vanaf het water van de Cabinetgracht. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De sloop van de gebouwen van NSC in volle gang. Op de voorgrond voormalige woonhuizen waar in 1965 een schijngevel voor is gezet. Op de achtergrond het hoofdgebouw van NSC/Strucol, dat in haar laatste hoedanigheid uit 1950 stamde. Foto Fred Jansen – gemeente Zutphen

Een andere grote klus, op het Hoornwerk, is de sloop van de gebouwen van National Starck & Chemicals, het vroegere Strucol, daarvoor de lijmfabriek van de Gebr. Struyck. In eerste instantie een mengeling van woningen en kleinschalige bedrijvigheid, in de loop van de 20e eeuw breidde de chemische fabriek op het oostelijk bastion van

het Hoornwerk steeds verder uit en nam de bewoning af. De aanwezige bebouwing was in diverse decennia van de 20e eeuw tot stand gekomen en meerdere keren verbouwd. Er komen luxe appartementen en eensgezinswoningen voor in de plaats. Een deel van de in 1968 gedempte stukken van de gracht wordt daarbij weer watervoerend.

In de nabije toekomst zal gesloopt blijven worden. Zo wordt nog verwacht de ontmanteling van het beeldbepalende pakhuis van de firma Reesink uit 1930 van architect Willem van Tijen. Ook dan zullen we nog even achterom kijken. ■

Colofon

COVERFOTO:

De horizontale lijnen van de Zusterflat, gefotografeerd vanaf het dak van het Berkelpaviljoen. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

Dhr. J.K. Blanksma 0575-587377 subsidies

Mw. A. Koster 0575-587326 vergunningen

Dhr. J.S. Krijnen 0575-587376 bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

Dhr. R. Schuurman 0575-587309 Juridisch administratief beleidsmedewerker

Dhr. M. Groothedde 0575-587760 archeologie

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen.

Bel hiervoor naar de eindredactie of anders naar bovenstaande nummers.

ZUTPHEN MONUMENTAAL

IS EEN UITGAVE VAN:

Sector Ruimte van de Gemeente Zutphen, afdeling Bouwen, Monumenten en Archeologie. Postbus 41, 7200 AA Zutphen. Redactie: J. Kremer, M. Louwes,

M. Groothedde, J.S. Krijnen
Eindredactie J.S. Krijnen, tel. (0575) 587376

Gratis losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

Druk en vormgeving

Walburg Grafische Diensten Zutphen, oplage 1000 exemplaren